

Les mesures tradicionals a les Illes Balears

Equivalències i definicions

(Recull elaborat per Josep Lluís Pol i Daniel Ruiz)

0. Agrupaments comuns

Parell

1. Conjunt de dues coses, persones o animals, de la mateixa espècie
2. dialectalment, Un parell significa un nombre indefinit, equivalent a «alguns, cert nombre» (Mall.). Es un significat exclusivament mallorquí, i d'una tal vaguetat, que per als mallorquins actuals *un parell* tant poden esser tres, com cinc, com dos-cents; respon a la idea de 'alguns, una partida'. (DCVB)

Quern

Conjunt de quatre coses (Mall., Men.) (DCVB)

Dotzena de frare

Conjunt de tretze (es diu perquè una dotzena de frares regida pel prior són tretze en total) (DCVB)

1. Longitud

- Llegua (Quasi 6 km)
- Milla (aprox. 1,5 km)
- Tornall (6 destres)
- Destre (2 canes de Montpeller)
- Cana de Montpeller (8 pams, 2'107 m)
- Cana de Mallorca (8 pams, 1,564 m)
- Braça (1,67 m)
- Pam (19,55 cm)

Llegua

“Mida itinerària antiga, que per a les distàncies terrestres equival a poc més de quatre quilòmetres, i per a les marines a 5.555 metres” (DCVB)

Mida itinerària de valor variable. A Catalunya (...) o sia, 6.717,60 m (...) A València i Castelló (...) 6.040 m (...) i la llegua mallorquina era de 12,5 km, i una llegua horària era de 8 km (segons Coromines al DECLC, mapa de Mallorca del Cardenal Despuig del 1784).

Modernament també s'utilitza la llegua marina, també dita de 20 al grau. El grau sexagesimal geogràfic es divideix en 20 llgües marines (...) la llegua marina equival a 5.555 m.

Milla

“Mida itinerària que originàriament era de mil passes (1.482 metres) i ara es distingeix la *milla anglesa o terrestre* (1.609 metres) i la *milla marina* (1.853 metres)” (DCVB)

“Mida itinerària, originària dels romans i equivalent a 1.000 passes romanes, o sia, 1.482 m. En navegació és emprada la milla marina igual a 1/3 de la llegua marina, o sia, 1.200 braces, és a dir 1.851,66 m.” (DMC)

“En navegació s'empra la milla marina que equival a 1.852 m “ (EEiF)

Tornall

“Mesura de trenta passes lineals, amb què es compta la feina de paretar; un tornai són 30 passes de paret seca, i la feina del paretador es paga a tant el tornai (Mall.). Un tornay de paret són 30 passas, perquè cada tornay són 6 destres y cada destre són 5 passas, Fontanet Conró 67. A Lluçmajor ens digueren que el tornai són vint-i-una passa de paret, en lloc de les trenta que ens

indicaren a Artà i Manacor.” (DCVB)

Destre

“Mida longitudinal agrària mallorquina, equivalent a dues canes de Montpeller, o sia, 4'214 metres. Diuen que el mig destre era la mida de la braça del rei En Jaume I “ (DCVB)

“Un destre, 4,215 metres de llargada, d'aquesta paret costa habitualment entre 40 i 45 reals...” (DieB, III65)

“Per al conreu de blat, enlloc de regar a través dels solcs de la llaurada, es divideix el sòl que s'ha de regar en quadres (taulars), que tenen aproximadament un destre a cada costat (uns 4,214 metres).” (DieB, III83)

Cana

“Mida longitudinal que consta de vuit pams i equival aproximadament a un metre i seixanta centímetres” (DCVB)

“Mida pròpia de Catalunya, les Illes Balears i la Catalunya del Nord, igual a 8 pams o 6 peus, és a dir, 2 passos” La de Mallorca val 1,564 m i la de Montpeller 1,982/1,9879” (DMC)

“Té vuit palms i equival a 1,56 m; es materialitza en un bastó de fusta o en una cinta de roba i es dividia en mitja cana, palms i quarts.” (EEiF)

“Les parets es fan normalment a escarada a un preu determinat per cana (1,60 m)” (DieB, VI333)

Braça

“Mida longitudinal equivalent a 1'67 m. i que originàriament és la distància que hi ha des de l'extrem d'una mà a l'extrem de l'altra tenint els braços estesos en línia recta” (DCVB)

“Originàriament és la distància des de l'extrem d'una mà a l'extrem de l'altra tenint els braços estesos en línia recta, equival també a una cana, és a dir, a 1,56 m.” (EEiF)

Pas

El pas, que equival a mitja braça, és a dir a 0,78 m. Aquesta mateixa mida, 0,78 m, és la mitja cana, emprada per a teles, vetes, etc. (EEiF)

Pam

“El pam ordinari es considera que no arriba bé als 20 centímetres en el Principat i a les Balears (devers 194 mm.)” (DCVB)

A Mallorca el pam val 19,55 cm (DMC)

“... per bastir parets... Tenen normalment entre 7 i 9 pams (de 140 a 180 centímetres d'alçada) i una amplada mitjana de 4 pams.” (DieB, III65)

“8 pams 1 pesseta per cana...” (DieB, VI333)

2. Superfície

- Jovada (16 quarterades)
- Quarterada (4 quartons, 7.103 m²)
- Quartera (Menorca, 6666 m²)
- Tornall (Eivissa, 550 m²)
- Quartó (4 horts)
- Hort (25 destres quadrats)
- Lliura de terra (20 destres quadrats)
- Destre quadrat (17,76 m²)

Tornall

“A Eivissa, mesura superficial agrària, porció quadrada de terreny de trenta passes de cada costat, o sia, nou-centes passes quadrades” (DCVB)

“Les finques d'Eivissa són en general poc extenses; la més gran de totes està declarada en 500 tornalls (1 tornall, mesura superficial eivissenca, un poc més de 6 àrees) de superfície.” (DieB, I61)

“el tornall, que és un quadrat de 30 passes per cada costat, és a dir, 900 passes quadrades, que

correspon a 550 m².” (EEiF)

Jovada

“Extensió de terra que llaura normalment un parell de bous en un dia. Segons Quadrado, extensió de terra equivalent a setze quarterades” (DCVB)

“Al Llibre del Repartiment de Mallorca les diferents explotacions agràries -alqueries i rafals o de qualsevol altra mena- són mesurades en jovades i quarterades. Les equivalències d'aquestes mesures han generat una certa polèmica (...) La jovada és una mesura d'origen romà, i encara que es va difondre per totes les àrees d'antiga dominació romana, la seva equivalència varia molt. (...) Tradicionalment s'ha acceptat una equivalència de 16 quarterades per jovada. La pagesia mallorquina actual (...) encara empra la quarterada i els seus divisors, però no la jovada, una unitat que sembla en desús ja al segle XIV. La primera definició que hem pogut localitzar de la jovada mallorquina la trobem a J. Dameto, l'any 1632: (...) esto es, de diez y seis quarteradas por cada jovada.” (RCA, 77-82)

Quarterada

“Mesura agrària equivalent a 71'031 àrees; consta de 400 destres quadrats, es divideix en quatre quartons, i el quartó en quatre horts (Mall.)” (DCVB)

“El sòl, per exemple una quarterada, es divideix en quatre parts iguals (quartons).” (DieB, III70)

“Rendiment d'una quarterada (71,3 acres) de terra de secà...” (DieB, VI395)

Quartó

“A Mallorca, el quartó és la quarta part d'una quarterada, equivalent a 2.500 braces quadrades, o sia, 17'75 àrees.” (DCVB)

Lliura de terra

Mesura agrària equivalent a vint destres quadrats, o sia, un vigèsim de quarterada (Mall.) (DCVB)

“Pel que fa a la relació de les quarteres amb l'hectàrea, a la pràctica es fa servir la regla següent: Terres de secà de primera qualitat, terres de regadiu i arbres fruiters blancs: 1 hectàrea = 1 1/3 quarteres 8 barcelles. Terres de secà de segona classe: 1 hectàrea = 1 1/6 quarteres 7 barcelles. Terres de secà...” (DieB, VI332)

3. Volum de gra

- Quartera (6 barcelles)
- Mitja Quartera
- Barcella (6 almuds)
- Mitja barcella
- Almud (4 quarts, 1,9538 l)
- Mig almud
- Quart (Mallorca), Quarterà (Eivissa)

Quartera

“Mesura d'àrids, de capacitat variable segons les comarques, però aproximada a 70 litres. Hi ha documentades mitges quarteres tant d'aram com de fusta (Sóller, 1396). Edifici públic on antigament es venien cereals i llegums.” (DCVB)

“La producció anual d'ametles (Eivissa) assoleix per terme mitjà les 15.500 quarteres (una quartera és igual a 70,34 litres) i és gairebé totalment exportada.” (DieB, I70)

“En anys de collita normal, la major part de finques del pla produeixen com a màxim 5 quarteres (5 hectolitres) de blat i entre 6 i 7 quarteres d'ordi per una quartera de llavor.” (DieB, III73)

“la quartera i la mitja quartera, que equivalen a 70,34 i 35,15 litres, respectivament. La quartera i mitja quartera són caramulles quan són ametlles, faves, dacsa, veça, pèsols i civada; són rases quan es tracta de blat i ordi i s'arrasa amb una peça cilíndrica de fusta dita rallador. “ (EEiF)

Barcella

“Mesura de gra, equivalent aproximadament a la sisena part d'una quartera. A les Balears es divideix en sis almuds; a la regió de València, en quatre almuds. Recipient que té la capacitat de la dita mesura i serveix per mesurar. Extensió de terra de prou capacitat per sembrar-hi una barcella de gra” (DCVB)

La quartera té sis barcelles (11,72 litres la barcella). (EEiF)

Almud

“Mesura de grans, de capacitat variable segons les comarques. A Tortosa, Mallorca i Menorca, l'*aumud* és la sisena part d'una barcella. La subdivisió immediata de l'almud a Mallorca i Menorca, com a moltes bandes del continent, és el *mig almud*. A Eivissa l'almud conté quatre quarterans.” (DCVB)

“A les Illes Balears l'almud és 1/36 de la quartera equivalent a 1,9538 l a Mallorca, on es divideix en 4 quarts, i a 2,11088 l a Menorca, on es troba dividit en 2 mitjos almuds, que són dits simplement mitjos. A Eivissa l'almud local conté 4 quarterans. A Menorca l'almud es divideix també en 7 setens, 14 mitjos setens i 28 quartes de setè.” (DMC)

“La barcella té 6 almuds (1,95 litres l'almud)” (EEiF)

Quarterà

“La quarta part d'un almud (Eivissa)” (DCVB)

“L'almud té 4 quarterans (0,48 litres el quarterà). (EeiF)

“... fou arrendada per batre 2.500 cavallons (cada cavalló té deu garbes)...” (DieB, III287)

4. Volum d'oli

- Càrrega, Somada (2 odres)
- Odre (3 mesures)
- Mesura (4 quartans)
- Mitja Mesura
- Quartà (4 quartes)
- Quarta (aprox. 1 litre)

Somada:

“La somada d'aigua són quatre gerres; la d'oli, dos odres” (DCVB)Odre:

“Mesura d'oli equivalent a mitja càrrega o a tres *mesures* pròpiament dites, o sia, a 49'50 litres (Mall.)” (DCVB)

Mesura:

“la mesura d'oli a Mallorca conté quatre quartans i equival a setze litres” (DCVB)

“L'oli eivissenc (...) El seu preu normal és de 64-68 reals la mesura de 36 lliures (igual a 16,58 litres); però avui en dia aquesta mesura puja 100-104 reals.” (DieB, I66)

“Unitat de capacitat emprada a les Pitiüses per mesurar, en especial, l'oli i equival a 36 lliures o bé a 16 litres, aproximadament, en el sistema mètric decimal. Era més usual emprar la mitja mesura, que equival a 8 litres.” (EEiF)

Quartà:

“Mesura de líquids equivalent aproximadament a quatre litres (or., occ., bal.)” (DCVB)

“El conista Dameto diu que la collita de 1624 va arribar als 2.014.640 quartans, que suposen 8.350.682 litres.” (DieB, III173)

Quartó

“Mesura d'oli equivalent a la quarta part d'una quarta o a la vintena part de la càrrega” (DCVB)

5. Volum de vi

- Quartí (26 quartes)

- Quartà (4 quartes)
- Quarta (aprox. 1 litre)
- Quartó ($\frac{1}{2}$ quarta)

Bóta

“... ja que actualment a Eivissa amb prou feines s'assoleix una producció de 50 bótes (la bóta són 465 litre) de vi.” (DieB, I73)

Quartí

“Mesura de líquids, i el recipient que en té la capacitat, que és de 26'67 litres; es divideix en sis quaters i mig o en 26 quartes el quartí de vi; el d'aiguardent es compta com a equivalent a 64 lliures (Mall.)” (DCVB)

“a Felanitx es fan tres classes d'aiguardent (...) per cada quartí (20,28 litres) de líquid s'hi afegeixen dues lliures (814 grams) d'anís.” (DieB, III260)

Quartà

Mesura de líquids equivalent aproximadament a quatre litres (or., occ., bal.) (DCVB)

Quarta

“Mesura de líquids equivalent aproximadament a un litre (or., occ., val., mall.). Els seus múltiples són variats i de diferents noms: a l'Empordà i el Gironès, dotze quartes fan un *mallal*; a Barcelona, Penedès, Camp de Tarragona i Mallorca, quatre quartes fan un *quartà*”

Quartó

“Mesura de vi equivalent a mitja quarta, o sia, una mica més de mig litre; recipient per a mesurar que té aquesta capacitat (Mall.) “ (DCVB)

Quarter

“Per a vi i per a grans quantitats s'empra el quarter i el mig quarter, que equivalen a 7 i 3,50 litres, respectivament.” (EeiF)

Ampolla

“Per a quantitats petites s'empra l'ampolla, que equival a dos terços de litre, i la mitja ampolla. Les mesures de mig quarter, ampolla i mitja ampolla són metàl·liques, generalment de llauna.” (EEiF)

6. Pes

- Quintar (4 arroves, 42 kg)
- Arrova (26 lliures, 10,400 kg)
- Quarteró ($\frac{1}{4}$ d'arrova, 6,5 lliures)
- Lliura (12 unces, 400 g)
- Terça ($\frac{1}{3}$ lliura carnissera)
- Unça (33,3 g)

Quintar

“Pes equivalent aproximadament a quaranta-un quilogram i mig, i a Mallorca a un poc més de quaranta-dos quilograms; es divideix en quatre arroves” (DCVB)

“La producció anual normal de garrova (Eivissa) és de 45.000 quintars (1 quintar igual a 100 lliures, uns 40,7 quilos).” (DieB, I70)

“Si el fems és sec, el pes d'una carretada no arribarà a 12 quintars (1 quintar = 40,76 quilograms) (DieB, III74)

“La tona (1.000 kg) té 25 quintars” (EEiF)

Arrova

“Unitat de pes equivalent a 10'400 quilograms, o sien 26 lliures. Es la quarta part d'un quintar” (DCVB)

“Es calcula la collinta anual de figues (Eivissa) en unes 50.000 arroves (una arrova és igual a 10,75 quilos)...” (DieB, I69)

“A la menuda es venen les millors figures seques (...) aproximadament 9,85 francs l'arrova (10,175 quilograms)” (DieB, III189)

“El quintar (40 kg) té 4 roves (10 kg la rova)” (EeiF)

Quarteró

“La quarta part d'una arrova, equivalent a sis lliures i mitja (or., occ., val.)” (DCVB)

Quartó

“La rova té 4 quartons (2,5 kg el quartó, o sia, 6 lliures i 3 unces)” (EEiF)

Lliura

“Unitat de pes que generalment es considera dividida en dotze unces i equival aproximadament a 400 grams” (DCVB)

“La lliura (que són 12 unces) equival a 300 grams i una unça equival a 25 grams” (EEiF)

Lliura carnissera

“El pes normal d'una ovella de *lana burda* és aproximadament de 16 lliures carnisseres (19,536 quilograms) i el pes màxim, d'unes 30 lliures carnisseres (36,630 quilograms).” (DieB, III439)

“La lliura carnissera, que s'emprava per a la matança i l'embotit, equival a 2,300 kg” (EEiF)

Terça

La tercera part d'una lliura carnissera; la terça vénen a ser 400 grams i es divideix en 12 unces (or., occ., bal.) (DCVB)

“A Binissalem, Alaró i Consell (...) mentre que el vespre els donen fideus amb brou de carn i un guisat de carn, a raó d'una terça (la tercera part d'una lliura carnissera, que són 1.221 grams, i per tant la terça fa 407 grams) per persona.” (DieB, III39)

“La terça és una tercera part de la lliura, per tant són 400 grams” (EEiF)

Unça

“És la dotzena part d'una lliura” (DCVB)

“El preu d'una somada (càrrega d'un animal de bast, continguda dins les beaces” (DieB, III74)

“Per pesar aus de corral i de caça s'emprava la terça. El carbó vegetal, la carn viva, les hortalisses i les fruites es pesaven en roves. Els productes que s'havien d'embarcar (garroves, ametlles, fusta, fruites i altres gèneres) eren pesats en quintars.” (EeiF)

7. Monedes

- Lliura (20 sous)
- Unça (el seu pes en or, 16 duros)
- Sou
- Diner
- Velló
- Duro
- Pesseta
- Cèntim

Lliura

Moneda antiga que a Catalunya i Mallorca tenia vint sous (DCVB)

Unça

Moneda d'or que pesava una unça i valia setze duros (DCVB)

8. Altres

Carretada de fems

“Referent al preu del fems (...) el d'ovella es ven entre 8 i 10 pessetes la carretada...” (DieB, III74)

Somada de fems

9. Dites, alocucions...

Fer hora per llegua

Per tot hi ha set llegues de mal camí i altres tantes de voltera

Per tu un almud i per jo una barcella, de cagallons d'oronella

Entre poc i massa, sa mesura passa

(D'això o allò...) Set almuds no fan barcella

Me cag en Sineu (perquè té la barcella patró i descobreix les trampes en les mesures)

Bibliografia

ADD

Antoni Despuig i Dameto (1784): *Mapa de la Ysla de Mallorca*. Seix y Barral, Barcelona.

DCVB

Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll (1988): *Diccionari Català Valencià Balear*. Editorial Moll, Palma de Mallorca. (Actualment en línia)

DieB

Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria (1869-1891): *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge*. Edició catalana de Promomallorca Edicions SL, 1999.

DMC

Claudi Alsina, Gaspar Feliu i Lluís Marquet (1996): *Diccionari de mesures catalanes*. Curial Edicions Catalanes SA, Barcelona.

EEiF

Autors diversos (1995-2010): *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Consell Insular d'Eivissa i Formentera (actualment en edició i en línia però sense imatges)

EPM

Maria de Fàtima Lladó Mas et altri (2002): *Entre poc i massa sa mesura passa. Pesos i mesures de Mallorca abans del Sistema Mètric Decimal*. Catàleg de l'exposició homònima, Consell de Mallorca.

PMM

Juan Ramis y Ramis (1816): *Pesos y medidas de Menorca y su correspondencia con los de Castilla*. Impremta Pere Antoni Serra, Maó.

RCA

Enric Guinot, Josep Torró et altri (2007): *Repartiments a la Corona d'Aragó*. Universitat de València, València.

RD2009

Reial decret 2032/2009, de 30 de desembre, pel qual s'estableixen les unitats legals de mesura. (Disponible en línia: http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2010/01/21/pdfs/BOE-A-2010-927-C.pdf)

Webs:

Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera

<http://www.eeif.es/>

El blat a l'Eivissa de la baixa edat mitjana

<http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/viewFile/114388/143178>

Mesures agràries menorquines i altres dades d'interès (Consell de Menorca)

<http://www.cime.es/ca/ccea/43c.pdf>

Diccionari Català-Valencia-Balear

<http://dcvb.iec.cat/>

Conferència General de Pesos i Mesures

http://ca.wikipedia.org/wiki/Confer%C3%A8ncia_General_de_Pesos_i_Mesures

Article: *De pesos i mesures* a la revista Pòrtula

<http://www.portula.net/2000/221/22128.html>

Altres:

La Barcella de Sineu. Fotocòpies d'un fulletó de la Biblioteca de l'Ajuntament de Sineu.